

Вукашин Д. ДЕДОВИЋ*

ОШ „Светозар Марковић“, Краљево

БЕРАНСКА КАЗА 1864–1896.¹

Айспиракй: У раду је реч о приликама у Беранској кази у периоду од 1878. до 1896. године. Рад је написан на основу архивске грађе која се налази у Државном архиву Црне Горе и Државном архиву Србије, релевантне литературе и извештаја са терена који су објављени у оновременој штампи. Одлукама Берлинског конгреса, једна трећина области Васојевића (Доњи Васојевићи или Беранска каза) остала је у саставу Турског царства. Те одлуке покопале су сав труд, људске жртве, патње и страдања заграничног народа поднесене у Васојевићком устанку и црногорско-турском рату 1875–1878. године. Тиме је за српско становништво у Беранској кази настало поново време „злог живота и борбе“. Али, народ и главари овог краја не губе наду и веру у себе и своје сународнике у Црној Гори и Србији, већ настављају са отпором, бунама и устанцима са циљем коначног ослобођења и уједињења са Горњим Васојевићима и економског, територијалног, војног и државног интегрисања са једном од слободних српских држава, Србијом или Црном Гором. Пратећи процес борбе српског становништва у Беранској кази за социјално и национално ослобођење анализом историјских извора и друштвених процеса, долази се до закључка да је повољнији положај сељака, получифчија у овој области био резултат управо те ослободилачке борбе и специфичних друштвених односа, карактеристичних по одржавању племенске организације и њених институција, које турска власт није успела да разбије. Владе Србије и Црне Горе будно су пратиле шта се догађало у Беранској кази и чиниле све што је било у њиховој моћи да заштите српско становништво на овом подручју.

Кључне речи: Беране, каза, санцак, Србија, Црна Гора, Доњи Васојевићи, Горње Полимље, Берлински конгрес, српско становништво, чивчије.

Горње Полимље (некадашње српске средњовековне жупе: Будимље, Плав и Изла Река) од пада под турску власт 1455. године па до краја 17. века прелази из једног санцака у други: скадарски, херцеговачки, призренски (Јиричек, 1952: 164, 189; Лутовац, 1967: 14–15; Божић, 1970: 223–232; Станојевић, 1975: 501). Ове три српске средњовековне жупе прва два века турске владавине административно-територијално егзистирале су као три посебне нахије. Почетком 18. века од ове три нахије створена је једна Гусињска нахија, која је до нових административно-управних реформи фебруара 1864. односно 1865. године била стално у саставу

* Научни сарадник, ORCID 0009-0002-5229-2503, v.dedovic@hotmail.com

1 Датуми у главном тексту су наведени по новом календару, а у напоменама као у коришћеној архивској документацији.

Скадарског санџака, од 1757. до 1831. године пашалука, којим су управљали веџири из породице Бушатлија (Ризај, 1969: 77–78; Дашић, 1980: 23; Дашић, 2011: 197–202). Тако је читаво Горње Полимље чинило једну нахију, мудирлук, са седиштем у Гусињу, која је обухватала подручје до границе Бихора на северу. Пошто су овом нахијом управљали плавски и гусињски бегови Шабанагићи, по њима се она често и називала Шабанагића нахија (Вуковић, 1985: 389; Вешовић, 1998: 111). Горње Полимље је у целини остало у саставу Гусињске нахије све до разграничења 1858/59. године, када је једна трећина области, источно од Кома и Трешњевица, у границама Мојански поток – Перућица – Злоречица – Лим – Требачка ријека – Турија – Бјеласица – Кључ, међународном одлуком припала Црној Гори. Остали део Горњег Полимља остао је у саставу Турске (Велимировић, 1898: 123; Дашић, 2011: 520–524).

После закључења мира са Црном Гором и оснивања Берана 1862. године, скадарски гувернер је Доње Васојевиће издвојио у посебан берански мудирлук (срез). У састав мудирлука Беране, поред Хаса и околних села на ободу Беранске котлине улазила је територија преосталог дела Горњег Полимља до реке Љешнице на северу, укључујући и Шекулар (Дашић, 2011: 197–202).

Од прве половине 18. века за Горње Полимље почео се користити географско-етнички назив Васојевићи, изведен од имена истоименог племена које се у долину Лима крајем 17. века доселило из своје матице Лијеке ријеке. У неким документима с почетка 19. века за Горње Полимље разликују се два појма: Васојевићи, до села Трепче, и Хас (Доња нахија), данашња Беранска котлина (Стојановић 1905, 138). Међутим, од тридесетих година тога века преовладава заједнички назив Васојевићи, укључујући и Хас (Ровински, 1889: 458). Од црногорско-турског разграничења 1858/59. године онај део Васојевића који је укључен у састав црногорске државе називао се Горњи Васојевићи, а део који је остао и даље у склопу турске државе звао се Доњи Васојевићи. Упоредо с овим називима, за турски део често се употребљавају и називи Шабанагића нахија, по имену најбогатије феудалне породице из Плава и Гусиња која је имала највише беглука и агалука у овом крају (Вуковић, 1985: 389; Дашић, 1980: 14), Беранска нахија и Беранска каза.

Беранска каза² је административно-управним реформама од фебруара 1864. године издвојена из скадарског санџака и прикључена новоформираном Новопазарском санџаку, који је чинио део Босанског ајалета, односно од 1865. године Босанског вилајета. Декретом о организацији вилајета из 1865. године из скадарског санџака је издвојена и Гусињска каза и такође припојена Новопазарском санџаку, односно вилајету Босна. Уредбом о организацији вилајета из 1867. године они су се делили на санџаке, санџаци на казе (срезове), казе на нахије и села (Аличић, 1964: 213–214).

Када је 1871. године формиран Призренски санџак (Јагодић, 2009: 4–5; Зарковић, 2021: 375) у његов састав је ушло и Гусиње као центар истоимене казе. Тако је

2 Беранска каза је захватала територију беранског краја, која се у документима често назива и Беранском нахијом. Црна Гора и православно становништво од 1878. године оба та појма замењују, најчешће, називом Доњи Васојевићи. Овој кази припадала су 32 села (Дашић, 1980: 29; Косанчић, 1912: 7).

Горње Полимље овим реформама подељено на две територијално-административне јединице – казе (среза) – и нашло се у два различита вилајета: босанском и призренском (Дашић, 1980: 28).

Новопазарски санџак остао је у саставу Босанског вилајета од фебруара 1864. до 29. јануара 1877. године, када је новим административним реформама у Турској формиран Косовски вилајет (Нушић, 1902: 34; Јагодић, 2009: 4–15; Зарковић, 2021: 376). Политичке прилике у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса приморале су Порту на извесну реорганизацију управе у овој области. Порта је у овој области основала Пјеваљски санџак (мутесарифлук), чије су границе одговарале подручју поседнутом од стране аустроугарских трупа (казе Пјеваљска, Пријепољска и Прибојска). Септембра 1881. године, основаном мутесарифлуку Пећ (раније каза у саставу Приштинског санџака), због изванредних прилика у граничној зони, прикључене су казе Трговиште и Беране, које су до тада биле у саставу санџака Нови Пазар.³ Пећки санџак обухватао је Пећку, Ђаковачку, Трговиште, Гусињску и Беранску казу (Доње Васојевиће). Беранска каза се задржала у саставу Пећког санџака до 1912. године (Дедовић, 2022: 146, ф.н. 3; Дедовић, 2024: 218).

Највећи део становништва Беранске казе чине Васојевићи, који су се током 18. века у Горње Полимље доселили из матице Лијеве ријеке,⁴ а који своје порекло везују за родоначелника Васа и лозу Немањића. Остали део православног становништва чине други родови, братства и мања племена, односно њихови делови, било да су староседеоци или досељеници из Брда, Старе Црне Горе и Херцеговине (Лутовац, 1957: 55–58; Барјактаревић, 1973: 189–191, 194).⁵

У току 19. века дошло је до промена у структури становништва у Беранској кази. На ово су утицале политичке и економске прилике, како у самој области тако и у непосредној околини. Пошто су турске власти давале привилегије исламизираним

3 Новопазарски санџак је у званичној турској територијално-административној подели престао да постоји 1902. године, када су из њега издвојене казе Нови Пазар и Митровица и припојене Приштинском санџаку. Тада је од остатака Новопазарског санџака званично формиран Сјенички санџак, са казама: Сјеничка, Бјелопољска, Бродаревска и Нововарошка. Тиме је Новопазарски санџак престао да постоји као управна јединица. Али појам „Новопазарски санџак“ се одржао у употреби и након 1902. године, под којим се подразумевао целокупан простор између Србије и Црне Горе који је био под турском влашћу од Берлинског конгреса све до Првог Балканског рата 1912–1913. године (Костић, 1940: 96–99; Јагодић, 2009: 7–8; Зарковић, 2016: 112).

4 Ово српско племе се под овим именом први пут помиње 1444. године (Јиричек, 1952, 46; Вешовић, 1998: 76). Први помен Васојевића у географско-етничком значењу у долини Лима налазимо у изворима из 1737. године. Те године Васојевићи се, заједно са Кучима, Братоножићима, и другим брдским племенима дижу на устанак и боре на страни Аустрије и Русије против Турске. Нема сумње да је у то време број Васојевића пресељених источно од Комова и Трешњевица морао бити велик, кад је по њима знатан део Горњег Полимља добио име. Да се велики део Горњег Полимља називао Васојевићи види се и из једног документа, у коме се каже да је крајем 1737. и у 1738. години пећки санџакбег Махмутбеговић нападао на Васојевиће (Стојановић, 1903, 114, бр. 2725; Томић, 1913: 59–60; Вукосављевић, 1953: 51; Цвијић, 1966: 391; Станојевић, 1975: 294–295).

5 О овоме видети поред наведених радова о Васојевићима и Горњем Полимљу још и ово: Вукосављевић, 1957: 2–5, 19, 63, 83–85; Лутовац, 1971: 215–242.

становништву, у првој половини 19. века настао је снажан талас прихватања ислама, како од васојевићких тако и од неवासојевићких братстава. До промене структуре становништва дошло је и после досељавања муслиманског становништва (мухацири) из Босне и Херцеговине и оних крајева који су припали Србији и Црној Гори на основу одлука Берлинског конгреса (Џвијић, 1966: 138). Повећање броја муслиманског живља, тешки аграрни односи и све јачи притисак турских власти условљавали су нова исељавања Срба из Беранске казе. Но, тај број није био много велики па су захваљујући компактности, нешто повољнијим аграрним односима и снажном национално-ослободилачком покрету Срби и даље остали најбројнији етнос у Беранској кази. Укупан број српских домова у овој области крајем 19. века био је 1501, и то у вароши 87, а у селима 1414. Док су околна села претежно насељена српским живљем, у самој вароши Беране био је бројнији муслимански живаљ (Косанчић, 1912: 18). То се захваљује чињеници да су у питању трговци и разне занатлије досељени из околних градова и концентрисани око турских војних објеката (услугне делатности). Тек крајем 19. и почетком 20. века у варош се досељавају богатији Срби из околине, пре свега они који су се бавили трговином или учествовали у органима (турске) локалне власти (Косанчић, 1912: 20). Историچار Милош Јагодић је у својим студијама разматрао етничку и верску структуру становништва у европском делу Турске, али не на нивоу насеља, већ се задржао на нивоу већих административно-територијалних области санџака, епархија и вилајета (Шешум, 2015: 75–135; Јагодић, 2008: 343–354; Јагодић, 2009: 241–304; Јагодић, 2010: 62–68). Јагодић је на основу турских извора који садрже резултате пописа из 1874, 1881. и 1903. године и Епархијалника рашко-призренске митрополије који садрже преглед броја православних домова у сваком протопрезвитеријату и то посебно варошких и сеоских кућа, приказао како се мењала структура становништва у Косовском вилајету од Берлинског конгреса до 1910. године (Јагодић, 2009: 251).

Из упоредног прегледа процене укупног броја и верске структуре становништва Косовског вилајета који је приказао М. Јагодић, на први поглед се види да је у периоду од 1874. до 1881. године дошло до смањења броја и процента српског становништва у Беранској кази. Број српског становништва смањено се са 7.518 на 3.116, што износи 4.402 лица, односно 59%, а број муслиманског становништва је порастао са 819 на 1.178, што значи за 359 лица, односно 44%, а укупан број становника је смањен са 8.337 на 4.294, што значи за 4.043 лица, односно 48% (Јагодић, 2009: 264, Табела бр. 35). У периоду од 1881. до 1903. године дошло је до повећања броја и процента српског становништва у Беранској кази. Број српског становништва повећао се са 3.116 на 10.296 лица, што износи 7180 лица, односно 230%, а број муслиманског становништва се повећао са 1178 на 1565, што значи за 387 лица, односно 33%, а укупан број становника је повећан са 4.294 на 11.861 лице, што значи за 7.567 лица, односно 176% (Јагодић, 2009: 266, табела бр. 366). У периоду од 1874. до 1895. године дошло је до повећања броја и процента српског становништва у Беранској кази, и то са 7.518 на 10.296 лица, што износи 2.778 лица, односно 37%. Истовремено и број муслиманског становништва се повећао са 819 на 1.565, што значи за 746 лица, односно 91%. Укупан број

становника је повећан са 8.337 на 11.861 лице, што значи за 3.524 лица, односно 42% (Јагодић, 2009: 268, табела бр. 38).

Беранска каза је била јединствена и није била подељена на мудирлуке и нахије. У Беранама се налазио мудир (старешина народу) и бимбаша (заповедник, мајор) са до хиљаду људи, (низама и жандарма). Уз мудира су се од почетка налазила два Србина, „као нека контрола“, али у ствари без икаквих функција. Свако село је бирао кмета, а потврђивао га је мудир. Кмет је био дужан да буде на услузи турским властима „да наређује људе с колима или с коњима“, „да збере порез и однесе мудир“, „а никоме не може пресудити ништа ни за две паре“. Због тежње православног становништва да са турским властима има што мање посла, кнезови у Беранској нахији имали су велики утицај у свом селу, а често су одбијали да изврше наређења турских власти (Ракочевић, 1994: 265; Пејовић, 1973: 23).

Чланом 28. Берлинског уговора Црној Гори није признато право на велики део територије коју је њена војска ослободила током херцеговачко-васојевићког устанка и српско-црногорског рата против Турске 1875–1878. године. Област Васојевића је и даље остала подељена између Турске и Црне Горе. У Васојевићима црногорска граница је померена незнатно преко Лима, тако да је Црна Гора добила само 13 села (Ракочевић, 1977: 129), а било је одлучено да јој Турска уступи и Плав и Гусиње са околином. Међутим, како до предаје Плава и Гусиња није дошло мирним путем, ту је уследио тешки и дуготрајни заплет између Црне Горе и Турске. Турска је задржала Плав и Гусиње, а у накнаду за то, на предлог великих сила, крајем 1880. године предала је Црној Гори Улцињ са територијом до Бојане, коју су црногорске трупе иначе већ у рату освојиле (Ражнатовић, 1995: 20; Дедовић, 2022, 146, ф.н. 3)⁶.

Главни иницијатор ревизије Санстефаноског мировног уговора и одржавања Берлинског конгреса била је Аустроугарска. Она је била највећи противник ширења Србије и Црне Горе и њиховог уједињења. Залагала се да област (Новопазарског) Санџака и Доњи Васојевићи остану и даље у поседу Турске, како би Србија и Црна Гора биле што више раздвојене (Ракочевић, 1994: 276) а и да би себи омогућила лакши продор према Солуну и везу с Албанцима, код којих је настојала да учврсти свој утицај (Isović, 1957: 121, 134; Kapidžić, 1971: 415). Интерес Аустроугарске утицао је да се Беране одвоје од Црне Горе, како би простор који раздваја Србију и Црну Гору био што шири, а тиме и што безбеднији прометни пут од Босне за Солун.⁷ Руски посланик на Цетињу (Јонин), у телеграму грофу Горчакову, руском представнику на Берлинском конгресу, пише: „Велика је неправда што се Црној Гори неће присајединити Беране, тј. цијели Васојевићи који су се три године јуначки борили за уједињење са Црном Гором“ (Ражнатовић, 1973б: 329).

Беранска каза представљала је једно од важнијих стратегијских подручја, како у ранијем периоду тако и од Берлинског конгреса па до коначног ослобођења 1912.

6 О овоме постоји велики број радова: Ражнатовић, 1973а: 33–72; Ражнатовић, 1973б: 321–340; Ражнатовић, 1982: 19–20; Вукић, 1929; Вуковић, 1985; Вешовић, 1998; Станојевић, 1960; Бакић, 2017, 52–96, 402–408.

7 О овоме опширније видети у: Дедовић, 2019: 146.

године. Турци су настојали да задрже контролу над овом територијом и организују власт, а Аустроугарска да изазове нереде како би стекла право да на основу тачке 25 Берлинског уговора интервенише и тако загосподари и овим просторима. Тим плановима Турске и Аустроугарске супротставило се православно становништво бранећи своја огњишта, истовремено борећи се за економско и национално ослобођење и уједињење са Горњим Васојевићима и прикључење једној од слободних српских држава.

Какав је стратегијски значај имала ова област можемо најбоље уочити на основу развијене путне мреже, броја варошица и турских утврђења – фортица (кула) како у самој области тако и у њеном окружењу. Да би одржавала везе између појединих крајева и градова, турска власт је тежила да изгради што више путева, неопходних за кретање војске и њено снабдевање материјалним потребама као и за обављање трговине. Било је више путева значајних за повезивање Беранске казе са главним турским правцима у Европи: „Цариградским друмом“ и „Босанским путем“ (Недић, 1910: 284; Бешић, 1967: 27–31). Из Берана је према северу и североистоку водило неколико путних праваца: један, преко планине Мокре горе у правцу Пећи и Метохије; други, на Трговиште (Рожаје) и долином Ибра ка градовима на Косову; трећи, преко Бихора, Пештери и Сјенице ка Западној Морави; четврти, долином Лима према Пријепољу ка Вишеграду. Осим ових главних путева, била је разграната мрежа путева мањег значаја који су омогућавали везу са овим главним. Тако је Беранска каза била релативно добро повезана и са најудаљенијим областима на Балкану. Да би обезбедила сигурност кретања овим путевима, турска власт је подизала утврђења на њиховим раскрсницама, као и на важнијим стратегијским тачкама. Одатле су, поред надзирања и чувања путева, вршили и контролу околних српских села. Мало је области око којих је било подигнуто толико турских војничких утврђења – фортица (кула) (Више о томе: Дашић, 1977: 49–71).

Масовни ослободилачки покрети и устанци изазивани ратовима хришћанских сила против Турске убрзавали су распад тимарско-спахијског система, а упоредо с тим је слабила и турска администрација. У 18. веку нестало је потпуно хаса земље (султанови поседе) на простору Горњег Полимља. Ранији имовинско-правни односи на овом подручју замењени су читлучким. Напуштену земљу скадарске паше су поделиле за верност угледним исламизираним родовима, братствима у Плаву и Гусињу. Читава територија Горњег Полимља била је у другој половини 18. века издељена на читлуке који су припадали беговским породицама Пашића и Шабанагића из Плава и Гусиња и Ђоровића из Бихора. Највише читлука у Горњем Полимљу имала је беговска породица Шабанагића (Вуковић, 1985: 418–423; Јовићевић, 1921: 506–509; Вешовић, 1998: 111).

После истребљења Пашића у борбама са Шабанагићима, Шабанагићи су приграбили део њихових поседа и тако постали најимућнија беговска породица у Горњем Полимљу (Вуковић, 1985: 418–423; Јовићевић, 1921: 506–509; Вешовић, 1998: 111), док је други део по праву наследства по женској линији пришао феудалној породици Махмутбеговића из Пећи. Тако су се и Махмутбеговићи појавили као феудалци у Лимској долини (Вешовић, 1998: 112). Нешто читлука у Беранској нахији имали су и бегови Ганићи из Рожаја.

Чивчијски систем у Горњем Полимљу није никада успео да се потпуно учврсти и добије оне форме и садржаје које је имао у другим турским областима, те зато није био нарочито тежак ни положај сељака. Ту је више био у питању получивчијски систем где се Турци нису мешали у унутрашњи поредак села, кнежине и племена. Сељаци, получивчије, имали су слободу кретања и организовања сеоских насеља. Представници господареће турске класе – аге и бегови – нису живели међу својим чивчијама у селима већ су само повремено долазили у села, односно на своје читлуке, обично у време сабирања летине, да одвоје четврти део прихода за себе (Цемовић, 1914: 5–6; Цемовић, 1993: 369–371; Лутовац, 1957: 62–63; Дашић, 1979: 5–72).⁸

Захваљујући извесним историјским условима, компактности становништва и томе што власници земље аге и бегови нису живели у непосредној близини имања, већ у Плаву и Гусињу, аграрни односи у Беранској кази били су знатно сношљивији. Чивчија је био обавезан да даје власнику земље само четвртину рода белих житарица и кукуруза. Сељак је у Беранској кази био готово у свему слободан баштиник. Прокламовањем права откупа сељака⁹ од феудалних господара, убрзан је процес еманциповања чивчија од читлукских односа. Но, иако су сељаци чивчије у Беранској кази плаћали мање пореза и дажбина него они у суседним областима, они су се и на те порезе често жалили, како турским властима тако и Београду и Цетињу, тражећи њихову интервенцију. Према М. Ђ. Милићевићу, Турци су у другој половини 19. века од српског становништва у Беранској кази захтевали следеће порезе: „1. четвртину од свега што му годишње земља рађа, 2. десетину од свега тога што му остане иза четвртине, 3. порез од 700–1000 гроша од куће колико нареже Турчин, 4. приреза од 100–300 гроша од куће колико нареже Турчин, 5. низам паре од 24 гроша од сваке куће, 6. ђумрука на све што прода из куће и то: на оку дувана 6 гроша, од вола и коња по 6 гроша, од овце 60 пара, за крсно име што се слави 60 гроша, и кад ко умре у којој кући, Турци траже и од те куће некаквих 60 гроша“ (Милићевић, 1867: 75–76).

Иако је наведени износ давања мањи него у осталим казама Новопазарског санџака, ипак је био доста висок. Али, Турци готово никада нису успевали да наплате све наведене износе пореза, а аге и бегови су се задовољавали ако би добили и мање од четвртине дела прихода. Марко Цемовић, савременик и познавалац турских правних прописа о аграрном питању, за чифчијске односе у овој области каже да су били најповољнији на читавом Балкану, јер је доњовасојевићки сељак, получивчија, слободно располагао имовином коју је могао отуђити путем продаје,

8 О томе како су Васојевићи у Горњем Полимљу претварани у чивчије има више података у радовима Богдана Лалевића, Ивана Протића, Марка Цемовића, Радослава Вешовића, Миласаву Лутовца и Миомира Дашића.

9 Саферском наредбом 1859. године (уредба о чифлукима која је донета 14. сафера 1276/12. септембра 1859. године) озакоњени су аграрни односи у Турској створени чифлукчењем. Дотадашњи корисници земљишних поседа (аге и бегови) постају власници (чифлук сахибије) који то земљиште могу уз сагласност државе продати. Овим законом утврђено је првенство права чивчије у откупу чифлук сахибијине земље, ако се она изложи продаји. Уредбом је и тачно утврђена обавеза чивчије према чифлук сахибији а не као до тада да они могу произвољно узимати део прихода са земље (Косанчић, 1912: 55).

при чему је купац преузимао само обавезе према аги и бегу или их откупљивао. Сељак је подизао велике и удобне куће са уверењем да је земља његово власништво, да припада само њему, негирајући истовремено право власништва аги или бегу. Џемовић каже да су ова права сељака, получивчија, у Беранској кази највише одговарала „духу позитивних турских закона и исламској верској морално-правној филозофији“, али да су проистицала и из месних правних обичаја. Због тога, по њему, чифчија није отео „део спахијских права“ у Беранској кази, већ су она била заснована на позитивним турским прописима (Џемовић, 1914: 5–6). Џемовић није довољно уочио улогу и значај постојања јаке племенске организације и национално-ослободилачке борбе у успостављању повољнијег положаја сељака, на стварање једне врсте полу-чифчијског система у овој области.

Пратећи процес борбе за социјално и национално ослобођење анализом историјских извора и друштвених процеса, долази се до закључка да је повољнији положај сељака, получивчија, био резултат управо те ослободилачке борбе и специфичних друштвених односа, карактеристичних по одржавању племенске организације и њених институција, које турска власт није успела да разбије. Сељаци су кроз ту борбу измицали феудалним обавезама, као што су то постигали и крчењем шума, претварањем племенских комуница у обрадиве површине, куповином земље, односно откупом од ага и бегова, и тако стварали слободну земљу.

Турски порески систем притискао је сељачке масе, али се не би могло рећи да је био и искључиви узрок њихових револуционисања. Мада је постојао читав систем прописаних дажбина, сељак у Беранској кази није био много оптерећен. Војница (низмија, беделија) је уведена 1856. године уместо ранијег харача, а резивана је прво на вилајете, затим на санцаке, а онда на казе и унутар њих на села (кнежине). Према томе, војница (бедељ – аскерија) је била различита у разним крајевима. Обично је износила од 10–15 гроша на мушку главу, односно по сваком мушком становнику хришћанину од 15 до 60 година старости. Ова врста пореза у Беранској кази је износила 24 гроша годишње по мушкој глави, што није било мало, поготово за многочлане породице. Пошто је и вергија (порез на покретну и непокретну имовину) наплаћивана не само од градског становништва (трговаца и занатлија) него и од сељака, сеоско домаћинство је плаћало двоструки износ на приходе: десетину и вергију. Вергија се узимала од дохотка свих поданика султана, без обзира на веру, и то одсеком.

Десетина (ушур) је порез који је такође наплаћиван од свих сељака без обзира на веру и нацију. Постојала је само разлика у томе што се негде на рачун десетине узимао десети део од свега што роди земља, док се у Беранској кази узимао само десети део житарица.¹⁰ Сви други порези (казанија, жировина, монополи, таксе на сечу дрва, траварина, ћумрук и др.) слабије су прикупљани, па се може рећи да су мање теретили сељаке ове области.

Надајући се да ће разграничењем припасти Црној Гори, становништво Беранске нахије није хтело да турским властима плаћа порез све до пролећа 1883. године.

10 Упореди: Џемовић, 1914: 5–6; Јовићевић, 1921: 506. и Вешовић, 1998: 110–114.

Тада им је за више година уназад (чак и ратне) тражено 800 ћеса гроша (ћеса 500 гроша) „а народ не да без погибије“. У марту је, на пример, похапшено 25 главара а сви други су били у „Њоз апсу“ (затвор у коме није дозвољено да се виђа с неким све док не плати порез или дуг).

Најчвршћи отпор пружало је становништво Трепче, које је одбило позив турских власти да иде у Беране на преговоре и пристанак да плаћа знатно веће дажбине него што су биле пре рата.¹¹ Почетком 1885. године становници више села Беранске казе (Шекулара, Трепче, Виницке, Горњих Села и Буча) нису хтели да одлазе у Беране, нити поново да плаћају порез у знатно већим износима него што је писало у књигама које су раније биле уништене.¹²

Према томе, иако су наведене дажбине сељака из Беранске казе биле мање у поређењу са обавезама хришћанског становништва у другим деловима Турске, оне су ипак представљале велики издатак. Значи, у Беранској кази, чија су села била удаљена од плавогусињских ага и бегова, положај сељака је био нешто бољи и подношљивији, али су се односи све више компликовали и затегнутост је расла. Многи Срби су, без икакве кривице, трунули месецима у прљавим и лоше уређеним турским затворима. Најчешће су осуђивани на затвор, зато што су се жалили турским судовима на незаконите поступке војске, жандармерије и турских службеника. Ови преступници су добијали благе казне или само укор, а често су се лажима и одбранили, али одмах су спремали освету Србима који су их тужили. Већину сељака турска власт је хапсила да би им се лакше могла опљачкати стока и друга имовина.¹³

Одлуком Берлинског конгреса да још једна трећина области Васојевића (Беранска каза) остане у саставу Турског царства настало је поново време злог живота и борбе за православно становништво уз долину Лима. Иако тиме тешко погођен, народ и главари овог краја не губе наду и веру у себе и своје сународнике у Црној Гори и Србији. У периоду од 1878. до 1896. године код српског становништва у Беранској кази (Доњим Васојевићима) владало је немирно стање, које се одражавало у незадовољству, протестима, нередима и бунама које су имале национално-ослободилачки и социјални карактер. То незадовољство подстрекивали су и нерешени проблеми двовласничких имања. Наиме, дуж читаве црногорско-турске границе кроз Васојевиће поданици Црне Горе и Турске имали су имовину на обема странама. Граница је раздвајала једноплеменике, понегде блиске рођаке, па и браћу. Због сталног повећавања пореза и других намета, поједини угледнији људи и народни прваци напуштали су своја имања у турском делу Васојевића и емигрирали на црногорску територију. Појединци су остајали у селима поред Лима, одакле су

11 ДАЦГ, МУД, 1883, док. бр. 500, 794 и 1135, Обласни капетан Јеврем Бакић из Андријевице – министру унутрашњих дјела Божу Петровићу, 10. март, 3. мај и 24. јун 1883.

12 ДАЦГ, МУД, 1885, док. бр. 147, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 22. фебруар 1885. Сељаци чије су се куће налазиле између Главачке ријеке и Виницке нису хтели да плаћају порез ни касније, истичући да се до доласка посебне комисије не зна којој држави припадају (ДАЦГ, МИД, 1887, док. бр. 111).

13 АС, МИД – ПП, 1891, док. бр. 145, Стеван Радомировић, Симо Јанићијевић и Никола Вукајловић из Берана – министру унутрашњих дела Србије, 9. фебруар 1891.

чешће усакаали на турску територију и бодрили народ да истраје до новог устанка. Да би онемогућиле ово пребацивање, турске војне и управне власти су предузимале читав систем мера за утврђивање границе. Тако су Турци подигли карауле и фортификационе објекте дуж границе, затим поред комуникација, поред мостова и газова на Лиму, на доминантним висовима и стенама, па и у неким селима. Куле на висовима доминирале су околним селима и положајима, а размештене су биле тако да се са једне на другу могло видети и за какав случај дати потребан знак (на Јерињином кршу, на улазу у Тифранску клисуру и сада се налазе остаци једне турске осматрачнице). Са кула – стражарница дуж границе надзирали су и знатан део Васојевића у црногорској граници.

У караулама дуж границе и у кулама у унутрашњости биле су смештене сталне војне посаде, састављене од низама (редовне војске) и муслиманског елемента, претежно арбанашког етничког порекла. Тако је образован кордон који је делио и опкољавао област Васојевића. Православно становништво у Васојевићима није могло мирно гледати где се подижу утврђења која га раздвајају, спречавају заједничке везе и онемогућавају му слободу. И у Беранама су се од 1862. године налазиле јаке војне посаде (Велимировић, 1898: 123–124), што је јачало читав систем утврђења и контроле над Доњим Васојевићима. Таква концентрација војних и полицијских снага на релативно малом простору омогућавала је агама и беговима да више и безбедније експлоатишу сељака (чифчију), што није био случај раније.

Берански кајмакам, Муратага Ганић, затражио је 1883. године да се плати порез у Беранској нахији за све године за које није плаћан, тј. од 1875. године када је почео Васојевићки устанак. Укупан дуг на име пореза за протеклих осам година износио је 800 кеса гроша (једна кеса има 500 гроша). Да би успео у својој намери, наредио је да се похапси четрдесет познатих људи у Беранској нахији, међу њима и неколико мувтара (сеоских главара), који су се супротстављали његовој намери.¹⁴ Већи број села изван црногорске границе прихватио је Ганићев захтев, ради чега је почео попис становника за наплату пореза. Становништво Виночке и Трепче одбило је да плати порез, па је турска војска намеравала да их нападне и силом наплати све дажбине. Разлог за напад је био и тај што становништво наведених села није ишло на позив власти у Беране и што неки носе црногорске грбове и медаље.¹⁵

Због оваквог понашања кајмакама Ганића српски народ у Беранској нахији је тражио његову смену, говорили су да ће уколико он остане и даље за кајмакама у Беранама то изазвати немире у целој Нахији. Ганићева жеља је и била да дође до немира и исељавања српског живља како би на његово место насељавао мухацире, муслимане који су се исељавали из крајева додељених Црној Гори. Он сноси највећу кривицу за погоршано стање православног живља у Беранској нахији, за затварање и прогањање српских сеоских главара.¹⁶

14 ДАЦГ, МУД, 1883, док. бр. 500, 502, 542, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 10. и 21. март 1883.

15 ДАЦГ, МУД, 1883, док. бр. 794, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 3. мај 1883.

16 ДАЦГ, МУД, 1883, док. бр. 727, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 20. април 1883.

Становници Буча, Трепче, Шекулара и Горњих Села ни у току 1885. године нису хтели да плаћају дажбине и да силазе у Беране. Као оправдање за ово они су наводили да је изгорела канцеларија у Беранама, а са њом и протоколи о дажбинама, па им Турци траже већ једном наплаћене дажбине.¹⁷ На ово их је подстрекао и Васо Санчић, који се вратио из заробљеништва.¹⁸ Међутим, са Цетиња им је поручивано да одлазе у Беране и да се добро опходе према Турцима, „да се примире да се не би какви неред међу њима догодио сљедством којег би народ страдао без да би му се могло помоћи“. Главарима је речено да иду у Беране и да не дозволе да због њих дође до сукоба или да сву имовину која им се налази у Црној Гори однесу или ће им се одузети.¹⁹

Арбанаси из Ругове су веома често упадали у села Беранске казе, а посебно на поличка села. Тако је у пролеће 1884. године дошло до сукоба између Поличана и Руговаца. Поличани су на Васкрс, 7. априла 1884. године, на Горажду убили 12 Руговаца који су са својим стадима оваца наносили штете њиховим имањима.²⁰ После неколико дана, дошло је у Беране 30 Руговаца, од беранског кајмакама узели су 30 низама и 1. маја 1884. године око пола ноћи опсадирали куће Губеринића на горашком засеоку Јодоле и у освети убили 12 Губеринића и са њима Зарију Пешића.²¹ Руговци су и после овог убиства наставили да нападају на Полицу, тако да су Поличани живели под сталним страхом. Војска није хтела да их заштити, а када су се обратили муширу он им је одговорио: „Ви сте људи који примате књажево оружје и цебану, а носите црногорске капе, зато се браните како сами знате, ја на вас низам шиљати нећу, а с Арнаутима што учините“.²²

Турске власти у Беранама су потајно наоружавале Арбанасе, што их је храбрило да наставе са нападима и на друга села. Тако су крајем јула 1885. године напали на Шекулар. Руговци су почели да косе ливаде у територији која је припадала доњовасојевићким селима. Српско становништво се организовало и супротставило томе, због чега је дошло до борбе у којој су погинула два Руговца и један рањен. Тако су Срби из доњовасојевићких села протерали Руговце преко планине Скробутаче к Ругову.²³

Ни Срби нису седели скрштених руку, већ су често чинили освету. Тако су почетком септембра 1885. године у Надборје више Доње Ржанице Ржаничани

17 ДАЦГ, МУД, 1885, док. бр. 107 и 147, Ј. Бакић – Б. Петровићу 7. и 22. фебруара 1885.

18 ДАЦГ, МУД, 1885, док. бр. 107, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 7. фебруара 1885.

19 ДАЦГ, МУД, 1885, док. бр. 223 и 438, Б. Петровић – Ј. Бакићу, 23. фебруара и 27. марта 1885.

20 ДАЦГ, МУД, 1884, док. бр. 581/1, 2, 3, 4, 5, Изјаве оптужених Васојевића на саслушању Радула Вулетиха на саслушању на Цетињу поводом погибије Руговаца, Цетиње, 16. јуна 1884; Исто, док. бр. 580, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 14. јуна 1884; ДАЦГ, МИД, 1884, док. бр. 391, турски посланик на Цетињу Џавид-паша – министру иностраних дјела Станку Радоњићу, 17. јуна 1884.

21 ДАЦГ, МУД, 1884, док. бр. 580, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 14. јуна 1884; Исто, док. бр. 687, Б. Петровић – Ј. Бакићу, 17. јуна 1884; ДАЦГ, МУД, 1884, док. бр. 688/5, Б. Петровић – црногорском отпавнику послова у Цариграду, Гавру Вуковићу, 18. јуна 1884; ДАЦГ, МУД, 1885, док. бр. 742/5, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 11. јуна 1885; ДАЦГ, МИД, 1884, док. бр. 391, турски посланик на Цетињу Џавид-паша министру иностраних дјела Станку Радоњићу, 17. јуна 1884.

22 ДАЦГ, МИД, 1884, док. бр. 928, Министар војни Илија Пламенац – С. Радоњићу, 2. августа 1884.

23 ДАЦГ, МУД, 1885, док. бр. 1060, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 21. август 1885.

и Петњичани направили заседу и убили два Руговца и једног Гусињца, а једног Руговца заробили. Ово су били трговци који су се са осам коња натоварених разном робом кретали према Пећи.²⁴

И у току јуна 1890. године дошло је до нових сукоба између Шекулараца и Руговаца око ливада које су Руговци упорно хтели да косе, иако су по разграничењу припадале Шекуларцима. Ти нови сукоби били су повод да црногорски посланик у Цариграду, Митар Бакић, посети великог везира Саит-пашу и министра иностраних дела Турске Муктар пашу и да са њима поразговара о овим пограничним сукобима и још једном покуша да убеди турску власт да умири Руговце да не нападају на српска села у околини Берана.²⁵ Он се такође састао и са Етем-пашом, командиром војске и султановим изаслаником за умиривање Албанаца, Салих-пашом Бибезићем, мутесарифом пећким и Тахир-пашом, царским комесаром за уређење границе. Разговарали су о догађајима на граници и уређењу границе. Том приликом Етем-паша му је саопштио да је у Шекулару растерао око 6000 Албанаца и натерао их да се повуку у Ругову. У даљем разговору је рекао да намерава да оде у Плав и Гусиње и да тамо успостави ред. После тога ће на граници од округа Плавогусињског до Бјелопољског распоредити четири батаљона царске војске, које ће непрестано стајати на граници. Комесар Тахир-паша га је обавестио о плану за градњу 16 кула ради граничног утврђивања. Он је тачно назначио места и величину сваке куле.²⁶

Црногорски посланик у Цариграду уочава да се ово велико интересовање турских власти око разграничења пасишта Шекулараца и Руговаца поклапа са новим захтевима за прикупљање четвртине у Горњим Васојевићима за плавогусињске аге и бегове. Дакле, њему не промиче да запази да се иза срдачности и пријатељства турских паша крије тежња извлачења четвртине од горњовасојевића, а онда да се опет ради по старом, тј. на руку Руговцима.²⁷

Министар иностраних дела Црне Горе, Гавро Вуковић дао је инструкције посланику Бакићу да са турским представницима добро разјасни питање пограничних блокауза, да ли ће то бити просте стражарнице или која врста фортификација. Што се тиче дажбина за плавогусињске бегове, Вуковић подсећа Бакића да се Црна Гора на то обавезала Берлинским уговором и Цариградском конвенцијом, те да је једина шанса да се то избегне да се тражи компензација за узурпиране шекуларске планине.²⁸

Крајем 1890. године дошло је до смене беранског кајмака Мехмед-бега, на његово место је по други пут дошао Муратага Ганић. Доласком Ганића српско становништво је било незадовољно. Он је 1885. године са ове дужности био смењен управо због њихових честих жалби на рачун његовог држања према нападима Руговаца на становништво Беранске казе.²⁹ Одмах после доласка кајмакам Муратага

24 ДАЦГ, МУД, 1885, док. бр. 1203 и 1286, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 4. септембра и 3. октобра 1885.

25 ДАЦГ, МИД, 1890, док. бр. 729, Отправник послова Црне Горе у Цариграду, Митар Бакић – министру иностраних дјела, Гавру Вуковићу, 3. јула 1890.

26 ДАЦГ, МИД, 1890, док. бр. 972, Г. Вуковић – М. Бакићу, 10. август 1890.

27 ДАЦГ, МИД, 1890, док. бр. 772 и 773, М. Бакић – Г. Вуковићу, 19. и 20. јул 1890.

28 ДАЦГ, МИД, 1890, док. бр. 1805, Г. Вуковић – М. Бакићу, 21. децембар 1890.

29 ДАЦГ, МИД, 1891, док. бр. 98, М. Бакић – пограничном комесару у Андријевици Бају Гардашевићу, 2. фебруар 1891.

Ганић је наредио да се ухапси Васо Саичић и његов комшија Илија Лакетић, које је оптужио да су црногорским властима достављали податке о стању у Беранској кази. Ово је још више заоштрило односе српског становништва и кајмакама Ганића.³⁰

Пошто је између турских поданика из Косовског вилајета и црногорских поданика који се граниче с њиме извршено много убистава, рањавања, крађа и пљачки, формирана је мешовита комисија, на челу са пограничним комесарима Тахир-пашом и Бајом Гардашевићем, која је имала за задатак да изврши помирење и да заведе ред. Покупивши податке о убиствима и рањавањима, којих је с обе стране било приближно једнако, комесари су одлучили да је немогуће да се појединачно изврши умир, па су прихватили предлог народних главара о заједничком помирењу по старом народном обичају „бацајући камен у воду“, да све што се до тада догодило с једне и с друге стране буде опроштено. Ако би у будуће неко учинио неко убиство или нанео неку повреду, народни главари су се обавезали да ће сами таквога ухапсити и предати месним властима, да га ове по закону казне. Ову претставку потписали су у Виницкој 19. децембра 1892. године 32 црногорска и 34 турска народна главара. Детаљно прикупљене податке и наведени предлог народних главара потписали су погранични комесари и написали потребно решење о помирењу. „Када је све то урађено, решење је прочитано цијелом окупљеном народу и сви, почевши од комесара, почели су бацати камење у ријеку Лим; уз то су комесари и неки главари, по двојица, турски и црногорски поданици, узимали и бацали по један камен. При бацању камења изражавала се жеља и обећање да буду заборављене све прошле увреде као што оно (камење) бесповратно ишчежава у воденој пучини“, каже руски научник Павле Ровински, иначе савременик догађаја“ (Драгићевић, 1948: 90).

На списковима је било заведено 115 турских поданика и 107 црногорских. Но, помирење није важило само за њих, него и за све дотадашње случајеве убистава и рањавања. Помирење је важило и за случајеве крађа и отмица, да се ништа не тражи за накнаду, већ да обе владе своје грађане намире. Али, ко би се од тада усудио убити поданика суседне државе или какво друго зло учинити тај ће потпасти под закон своје државе, која ће о свему обавестити месне власти друге државе.

Протокол помирења написан је у два једнака примерка, оба и на турском и на српском језику, а потписани су од стране пограничних комесара Тахир-паше и Баја Гардашевића (Драгићевић, 1948: 89–106).

После овако организованог помирења између становника Косовског вилајета и становника пограничне области Црне Горе, сматрало се да је стављена тачка на сва дотадашња међусобна непријатељства. Али ни ово помирење није било дугог века, па се убрзо наставило са новим убиствима и пљачкама. Овај погранични мир није био по вољи ни Аустрији, те је она убрзо почела радити да га поквари, интригирајући чак толико далеко да таквим путем „црногорски књаз припрема себи пут у Призрен, Пећ и даље“ (Драгићевић, 1948: 90).

Оновремени извори говоре о облицима појединачног насиља у којима су учествовали не само домаћи феудални силници, осиромашени аге и бегови већ и органи власти. Убиства Срба у Беранама и околини постала су честа појава.

30 ДАЦГ, МИД, 1891, док. бр. 225, Б. Гардашевић – Г. Вуковићу, 20. фебруара 1891.

Насиља и зулуми су учестили, скоро није било дана а да не буде убијен неки Србин у овој области. Представници народа у меџлису, у Беранама, због ових насиља су протестовали, заштитивши одметањем народа у шуме (Џемовић, 1993: 347). И заиста, расположење за борбу против феудалних односа и турске власти, у сарадњи и са ослоном на Србију и Црну Гору, готово није јеђавало у Доњим Васојевићима. Напротив, из године у годину то је расположење све више расло, добијајући нове подстицаје. Из жалби, писама и друге документације да се закључити да је код доњовасојевићких сељака била веома развијена свест о потреби борбе за насилно сламање и оних лабавих феудалних односа и освајање пуног права власништва над земљом. Та свест и тежња да се до краја измакне власти феудалаца била је у основи покретачки мотив свих протеста и побуна. Доњовасојевићки сељак је водио битку за то да докрајчи чифчијске односе, да освоји право слободног власништва над земљом, да постане потпуно слободан сељак – по примеру сељака у Србији и Црној Гори.

Из горенаведеног да се закључити да је у Беранској кази у назначеном периоду владало немирно стање, које се одражавало у незадовољству, протестима, нередима и бунама. Од раније заопштрене супротности између српског становништва, с једне стране, и турских власти, околног муслиманског и арбанашког становништва, са друге, настављени су и после Берлинског конгреса. Српско становништво из ове области било је још чешће изложено нападима муслимана и Арбанаса из Бихора, Рожаја и Ругове који су косили њихове ливаде, пленили им стоку, односили жито и сав покретни иметак. Арбанаси из Ругове су често нападали на поједина села,³¹ а турске власти из Берана нису хтеле да их заштите, него су хапсиле поједине доњовасојевићке прваке.³² Положај српског сељака у Беранској кази се све више погоршавао нерешеним и сваког дана све заостренијим аграрним односима, увођењем нових и повећавањем старих пореза, злоупотребама локалних турских власти, њиховом неспособношћу и немарношћу да заведу ред и законитост, да обезбеде имовинску и личну сигурност становништва.

Из жалби, писама и друге оновремене документације може се закључити да је код српског становништва у Беранској кази била веома развијена свест о потреби борбе за сламањем постојећих феудалних односа и освајањем пуног права власништва на земљу. Та свест и тежња да се до краја измакне власти феудалаца била је у основи покретачки мотив буна и устанака. Циљ је био насилно освојити право слободног власништва на земљу и тако постати потпуно слободан сељак, по угледу на сељаке у Србији и Црној Гори. Слободан сељачки посед и слободан сељак, који је чинио темељ Србије и Црне Горе, представљали су у то време узор коме је стремио сељак свих заграничних области, па према томе и сељак Беранске казе. Остварење својих социјалних и националних права, еманциповање од турске власти сељачке

31 ДАЦГ, МУД, 1882, док. бр. 2099, Ј. Бакић – министру унутрашњих дјела Машу Врбици, 13. јун 1882; ДАЦГ, МИД, 1884, док. бр. 395, Турски царски посланик на Цетињу Џевад Паша – Министарству иностраних дјела Црне Горе, 17. јун 1884; ДАЦГ, МУД, 1884, док. бр. 567(2), Полички капетан поп Мина Михајловић – Б. Петровићу, 5. јун 1884; ДАЦГ, МУД, 1883, док. бр. 580, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 14. јун 1884.

32 ДАЦГ, МУД, 1883, док. бр. 553, 711, 712, 897, 1098, 1135, 1271, Ј. Бакић – Б. Петровићу, 22. март, 11. и 12. април, 27. мај, 11. и 24. јун, 30. јула 1883.

масе овог простора су везивале за Србију и Црну Гору и њихове ослободилачке програме, њихове политичке акције, материјалну, војну и моралну помоћ. На ту чињеницу су рачунале и Србија и Црна Гора, па су своје националне програме и националну пропаганду у борби за ослобођење неослобођених крајева од Турске усмеравали и према овој области. У тим програмима, поред констатације о тешком положају српског становништва, навођене су и мере које је требало предузети ради сузбијања турско-албанског насиља (Дедовић, 2019: 350). Србији је постао јасан сав значај овог дела Старе Србије за реализацију државних и националних планова, па је преко царинарница у Рашки и на Јавору упућивала новчану и друге врсте помоћи угледним људима из овог краја (учитељима, свештеницима, трговцима, народним првацима), што је изазивало подозрење турских власти, али и неретко и црногорских.³³ Обавештена о разним злоупотребама и притисцима турских власти, разузданом понашању нерегуларних војних јединица, црногорска влада је много пута енергично стављала на знање Порти да ће се свим расположивим средствима борити за обезбеђење сношљивијег положаја својих сународника. Редовним интервенцијама код Порте, црногорска влада је покушавала да реши безбедоносне и материјалне проблеме православног становништва у Беранској кази (одстрањивање повода за спорове око пасишта у Шекулару, помоћ у житу, установљење поштанске службе између Андријевице и Берана и др.).³⁴ Оваквим помоћима, као и редовним контактима са истакнутим појединцима, пружањем помоћи школама и испорукама оружја, Црна Гора је успела да појача свој утицај код православног становништва у Беранској кази.

Сталне претње, хапшење главара, напади Арбанаса из Ругове и Метохије и муслимана из Бихора и Рожаја, отимање стоке и жита, као и забрана ношења оружја на пазарима додатно је подстакло српско становништво у Беранској кази на отпор. Очекујући шире сукобе, Турска је довлачила нове таборе војске од Пећи, Ругове и Бихора, тако да је у Беранама и околини било сконцентрисано 15 табора турске војске, који су распоређени по селима и граничним караулама. Нагомилана војска почела је још више да хара и пљачка по околини Берана, нарочито у приградским селима. Њихово присуство је односе српског становништва и војске, посебно агресивних Арбанаса, чинило још тежим и опаснијим. Селаца су индивидуално давали отпор, али, ненаоружани нису могли изаћи на крај са наоружаном турском војском и Арбанасима који су предњачили у зулумћарењима.

Насиља и безакоње турских власти довели су до још већих немира 1898. године, који су почетком 20. века попримали широке размере и израстали у национално-ослободилачки и социјални устанак 1912. године. Тако је Први балкански рат затекао ослободилачке тежње српског народа у Беранској кази и његово настојање за укидање турских феудалних односа у пуном замахау.

33 ДАС, МИД–ПП, 1892, пов. бр. 202, Српски цариник на, Јавору Ђорђе Радуловић – председнику Министарског савета Николи Пашићу, 11. јул 1892; ДАС, МИД–ПЮ, 1893, бр. 179, Ђ. Радуловић – Н. Пашићу, 8. децембра 1892; ДАС, МИД–ПП, 1893, пов. бр. 268, Српски цариник на Јавору Јосиф Студић – Н. Пашићу, 6. септембра 1892; ДАЦГ, МИД, 1893, док. бр. 774, Г. Вуковић – беранском кајмакаму, Мехмед-бегу Јајчанину, 25. априла 1893.

34 ДАЦГ, МИД, 1884, фасц 13, док. бр. 213. 365; ДАЦГ, МИД, 1884, фасц. 13, док. 258; ДАЦГ, МИД, 1888, док. бр. 742; МЦ – фонд Никола I, док. бр. 14, стр. 31.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних (=МИД), Политичко-пропагандно одељење (=ПП), 1891, 1892;
- Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних (=МИД), Политичко одељење (=ПО), 1893;
- Државни архив Црне Горе (=ДАЦГ), Министарство иностраних дјела (=МИД), 1884, 1887, 1888, 1890, 1891, 1993;
- Државни архив Црне Горе (=ДАЦГ), Министарство унутрашњих дјела (=МУД) 1882, 1883, 1884, 1885.
- Музеј Цетиње (МЦ), Архивско одељење (АО), фонд Никола I, док. бр. 14, стр. 31

ЛИТЕРАТУРА

- Аличих, 1964: Алија Аличих. „Уредба о организацији вилајета 1867. године“. Прилози за оријенталну филологију, св. XII–XIII (1962–63). Сарајево, 219–235.
- Бакић, 2017: Дарко Бакић. *Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинској конференси до Првој балканској рат, необјављена докторска дисертација*. Универзитет у Београду. Београд: Факултет политичких наука у Београду.
- Барјактаревић, 1973: Мирко Барјактаревић. „Етнички развитак Горњег Полимља“. Гласник Цетињских музеја, књ. VI (1973). Цетиње.
- Бешић, 1967: Зарија Бешић. „Геоморфолошки развитак Црне Горе“. У: Историја Црне Горе, књ. I. Титоград: 27–31.
- Божих, 1970: Иван Божих. „Зета у Деспотовини“. У: *Историја Црне Горе*, књ. II, том 2. Титоград: 135–275.
- Велимировић, 1898: Милош Велимировић. „Васојевићи, Полимље и Метохија“. Годишњица Николе Чушића, књ. 18 (1898). Београд.
- Вешовић, 1998: Радослав Вешовић. *Племе Васојевићи*. Андријевица-Подгорица.
- Вукић, 1929: Јово Вукић. *Плавско-Гусињска афера и ослобођење Улциња 1880. године*. Сарајево.
- Вуковић, 1985: Војвода Гавро Вуковић. *Мемоари*. Том I–III. Цетиње – Титоград.
- Вукосављевић, 1953: Сретен Вукосављевић. *Историја сељачкој друштва*. Београд.
- Вукосављевић, 1957: Сретен Вукосављевић. *Организација динарских племена*. Београд.
- Дашић, 2011: Миомир Дашић. *Васојевићи од помена до 1860*. Никшић, 2011.
- Дашић, 1977: Миомир Дашић. „Постанак Берана и утицај беранског тржишта на развој приградних и друштвених односа у Горњем Полимљу шездесетих и седамдесетих година XIX вијека“. Историјски записи, год. XXX, књ. XXXIV, св. 1 (1977). Титоград: 49–71.
- Дашић, 1979: Миомир Дашић. „Хајдучија и четовање на горњим токовима Лима и Таре од средине XIX вијека до почетка велике Источне кризе (1875–1878)“. Историјски записи, год. XXXII (LI), књ. XXXVIII, св. 1 (1979). Титоград: 5–72.
- Дашић, 1980: Миомир Дашић. „Феудални односи и етничка кретања у Горњем Полимљу у 18. и првој половини 19. вијека“. Историјски записи, год. XXXIII (LII), св. 3 (1980). Титоград: 5–63.
- Дашић, 2011: Миомир Дашић. *Васојевићи од помена до 1860*. Никшић.
- Дедовић, 2019: Вукашин Дедовић. „Планови деловања Србије у Старој Србији и Македонији и методе њиховог спровођења од 1878. до 1884. године“. *Баштина*, св. 48. Приштина–Лепосавић: 327–355.
- Дедовић, 2022: Вукашин Дедовић. „Устанак у Доњим Васојевићима и ослобођење Берана 1912. године“. Српске студије, 13(2022). Београд: Центар за српске студије, 145–172.
- Дедовић, 2024: Вукашин Дедовић. „Положај Срба у Беранској кази у време младотурског режима (1908–1912)“. Српске студије, 15(2024). Београд: Центар за српске студије, 217–239.

- Драгићевић, 1948: Ристо Драгићевић. „Протокол о мирењу између становника Косовског вилајета и пограничних црногорских племена из 1892. године“. Историјски записи, год. I, књ. I, св. 2 (1948). Титоград: 89–106.
- Зарковић, 2016: Весна Зарковић. „Утицај Аустроугарске на збивања у Пљеваљском санџаку у првој деценији XX века“. *Башићина*, св. 41. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 111–127.
- Зарковић, 2021: Весна С. Зарковић. „Каза Митровица 1889–1900“. *Башићина*, св. 55. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 375–390.
- Јагодић, 2008: Милош Јагодић. „Нуфуско питање: Проблем званичног признања српске нације у Турској 1894–1910“. *Историјски часопис*, 57 (2008), 343–354.
- Јагодић, 2009: Милош Јагодић. *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*. Београд: Завод за уџбенике: 343–354.
- Јагодић, 2010: Милош Јагодић. „Процена броја Срба (1880–1910)“. *Српске студије* 1 (2010), 39–80.
- Јовићевић, 1921: Андрија Јовићевић. *Плавојусињска обласи, Полимље, Велика и Шекулар*. Београд.
- Isović, 1957: K. Isović. „Austro-Ugarsko zaposjedanje Novopazarskog sandžaka 1879. godine“. *Godišnjak Istorijiskog društva Bosne i Hercegovine*, IX (1957). Sarajevo.
- Јиричек, 1952: Константин Јиричек. *Историја Срба*, II. Превео Јован Радонић. Београд: Научна књига.
- Кapidžić, 1971: Hakiја Kapidžić. „Pripreme za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje iz novopazarskog sandžaka“. *Radovi*, 6 (1870–1871). Sarajevo.
- Костић, 1940: Мита Костић. „Из историје Срба у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса 1878“. *Гласник Скопског научног друштва*, књ. XXI (1940). Скопље: 93–108.
- Косанчић, 1912: Иван Косанчић (Мита Димитријевић). *Ново-пазарски санџак и његов етнички проблем*. Београд.
- Лалевић–Протић, 1991: Богдан Лалевић, Иван Протић. *Васојевићи у црногорској јраници и Васојевићи у њурској јраници*. Репринт издање. Андријевица.
- Лутовац, 1967: Миласав Лутовац. *Бихор и Кориша*. Београд.
- Лутовац, 1957: Миласав Лутовац. *Иванјрадска (беранска) коџина*. Београд.
- Лутовац, 1971: Миласав Лутовац. „Симбиоза, племенске трансплатације и саплемењивања у неким областима Југославије“. *Гласник Етнографског института*, књ. XVII – XVIII (1971). Београд: САНУ: 215–242.
- Милићевић, 1867: Милан Ђ. Милићевић. „Нешто о Васојевићима“. *Гласник Српског ученог друштва*, књ. V, св. XXII (1867). Београд: 67–76.
- Недић, 1910: Милан Ђ. Недић. „Ново-пазарски санџак. Војногеографска студија“. *Ратник*, св. II (1910). Београд: 246–364.
- Нушић, 1902: Бранислав Нушић. *Косово – опис земље и народа*. Књ. II. Нови Сад.
- Пејовић, 1973: Ђоко Пејовић. *Полијтика Црне Горе у Зајарју и Горњем Полимљу 1878–1912*. Титоград.
- Ражнатовић, 1973а: Новак Ражнатовић. „Покушај разграничења Црне Горе и Турске 1880. године путем компензације за Плав и Гусиње“. *Историјски записи*, год. XXVI, књ. XXX, св. 1–2 (1973). Титоград.
- Ражнатовић, 1973б: Новак Ражнатовић. „Црна Гора на Берлинском конгресу“. *Историјски записи*, год. XXVI, књ. XXX, св. 3–4 (1973). Титоград.
- Ражнатовић, 1982: Новак Ражнатовић. „Плавско-гусињска афера 1879. и Марко Миљанов“. *Историјски записи*, год. XXXV (LV), св. 1–2 (1982). Титоград.
- Ражнатовић, 1995: Новак Ражнатовић. „Разграничење Црне Горе и Турске 1883–1887“. *Историјски записи*, бр. 2 (1995). Подгорица: 1–33.
- Ракочевић, 1977: Новица Ракочевић. „Аустријски покушај продора у Полимље у 18. и 19. вијеку“. *Токови*, бр. 14 (1977). Иванград.

- Ракочевић, 1994: Новица Ракочевић. „Политичке и друштвене прилике“. У: Историја српског народа, шеста књига, први том, Од Берлинског конгреса 1878. до уједињења 1918, ур. Андреј Митровић. Београд: 263–290.
- Ризај, 1969: Скендер Ризај. „Албанија у XVIII и првим деценијама XIX века“. *Из историје Албанија*. Београд: 77–98.
- Ровински, 1889: Павле Ровински. „Грађа за историју Васојевића“. Нова Зета год. I, 1889, св. 1, I–XII (1889). Цетиње: 453–460.
- Станојевић, 1960: Глигор Станојевић. „Прилози за дипломатску историју Црне Горе од Берлинског конгреса до краја XIX века“. Историјски часопис, XI (1960). Београд.
- Станојевић, 1975: Глигор Станојевић. „Црна Гора у XVIII вијеку“. У: Историја Црне Горе, књ. III, том 1. Титоград.
- Стојановић, 1903: Љубомир Стојановић. *Сѣтари срѣски зайиси и најѣиси*, II, (1903). Београд: Српска краљевска академија: 114, запис бр. 2725.
- Стојановић, 1905: Љубомир Стојановић, *Сѣтари срѣски зайиси и најѣиси*, III(1905), Београд: Српска краљевска академија: 138, запис бр. 5913.
- Томић, 1913: Јован Н. Томић. *О Арнауѣима у Сѣтарој Србији и Санѣаку*. Београд.
- Џемовић, 1914: Марко Џемовић. *Аѣарно ѣиѣање* – реферат правничком удружењу. Београд.
- Џемовић, 1993: Марко Џемовић. *Васојевићи: историјска исѣраживања*. Београд.
- Џвијић, 1966: Јован Џвијић. *Балканско ѣолуостѣрво и јужнословенске земље*, основи антропогеографије. Београд.
- Шешум, 2015: Урош Шешум. „Утицај сеобе мухаѣира на промену етничке и верске структуре насеља северне и западне Старе Србије (1878–1910)“. Српске студије, 6 (2015). Београд: Центар за српске студије: 79–135.

Vukašin D. DEDOVIĆ

BERAN CASA 1864–1896

SUMMARY

After concluding an armistice with Montenegro and the foundation of town of Berane in 1862, Skadar governor separated Donje Vasojević from Gusinje nahija into special Beran district. After Montenegrinian – Turkish confining 1858/59 the part of Vasojević that remained inside the Turkish state is called Donje Vasojević. They often called this area as Šabanagić nahija, after the name of the richest feudal family from Plav and Gusinje which possessed the most of bey's and aga's estate, in the area of Beran nahija and Beran casa. Reformation of Beran casa administration in February 1864 separated it from Skadar sandzak and attached to newly established Novi Pazar sandzak, which was part of Bosnian alayet, in fact from 1865, Bosnian vilayet. By the decision of Berlin contract Beran casa remained inside the Turkish Empire. Since September 1881 until 1912 Beran casa was inside of newly established Peć sandžak which belonged to Kosovo vilayet. The most population in Beran nahija were Vasojević who attached their origin to the founder of a family Vasa and Nemanjić family. The other part of orthodox population were other clans, brotherhoods and smaller tribes, in fact their parts, either they were natives or immigrants from Brdo, Old Montenegro and Herzegovina. In XIX century there were changes in the structure of population in Beran casa. Political and economic situation had an influence on this, as well as inside the area itself and in their surrounding. Since the Turkish authorities gave some privileges to islam population, in the first half of XIX century there was a huge wave of accepting Islam, as well as Vasojević and non-Vasojević brotherhoods. Immigration of Muslim population (muhadziri) from Bosnia and Herzegovina and those parts that belonged to Serbia and Montenegro according to the decision of Berlin Congress, also led to the changes in population structure. Increasing in number of Muslim population, hard agricultural relationships

and harder pressure of Turkish authorities have led to new immigrations of Serbs from Beran casa. But that number was not big enough, so thanks to compactness, better agricultural relationships and strong national-liberation movement Serbs remained the most numerous population in Beran casa. Villages around Berane were inhabited with Serbian population, and in Berane itself there were more Muslim population.

Beran casa was unique and was not separated in mudirluk and nahija. In Berane there was a mudir (chief to people) and bimbasha (commander, major) with a thousand of people (soldiers and policemen). From the beginning there were two Serbs next to a mudir. Each village elected prince or peasant, and the mudir confirmed the election. Prince was obliged to be at service for Turkish authorities. Because of striving of orthodox population not to interfere with Turkish authorities, princes in Beran nahija had a great influence in their village and they often refused to carry out an order from Turkish authorities.

Beran casa represented one of the most strategic areas in this period. Turks tended to supervise their control over this territory and organise their authorities and Austro-Hungary tended to impose their rule over this area and to provide the path to Thessaloniki. Orthodox population were opposed to these plans of Turkey and Austro-Hungary defending their homes, at the same time they fight for economic and national exemption, they wanted to unite and to attach themselves with Gornje Vasojević and to one of the free Serbian States.

Keywords: Berane, casa, sandžak, Serbia, Montenegro, Donji Vasojević, Gornje Polimlje, Berlin Congress, Serbian population, peasant.